

Tomasz Bajkowski

Proces kształtowania się tożsamości człowieka – samoświadomość z wykorzystaniem odbicia w lustrach społecznych¹

Człowiekowi, w definiowaniu i ocenie rzeczywistości, niezbędna jest samoświadomość, poczucie przynależności do jakiejś kategorii oraz poczucie odrębności i wyjątkowości, do czego z kolei potrzebne jest otoczenie. Mechanizm sprzężeń zwrotnych zachodzący pomiędzy nami a otoczeniem jest zaczynem procesu kształtowania się tożsamości osobowej, społecznej oraz kulturowej. Tożsamość, można przede wszystkim postrzegać jako negocjowany społecznie projekt świadomości indywidualnej², jako wypadkową indywidualności oraz norm i wzorców kultury, w której jednostka żyje. Takie spojrzenie czyni współodpowiedzialnym za tworzenie się tożsamości, zarówno samą jednostkę, jak i jej społeczne otoczenie. Jerzy Nikitorowicz definiuje to pojęcie „jako konstrukt wielowymiarowy łączący elementy osobowe systemu jednostki z centralnymi wartościami kultury grupy, do której jednostka należy”³. Kulturę można tu rozumieć jako zbiór reguł i praw, granic, w których jednostka powinna się poruszać,

---

¹ Omawiane kategorie zostały szerzej opisane w książce: T. Bajkowski, *U źródeł tożsamości rodzinnej. System rodzinny w percepcji młodzieży akademickiej*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2018.

² Zob. B. Pasamonik, *Tożsamość osobowa*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 1999.

³ Zob. J. Nikitorowicz, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja Międzykulturowa*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 1995.

aby być społecznie akceptowana. Kultura to również miejsce poszukiwania źródeł odniesienia, niezbędne nam do kategoryzacji oraz określania własnej pozycji w świecie.

Pojęcia tożsamość używa się dla podkreślenia niepowtarzalności jednostki lub grupy, zwraca się uwagę na wyposażenie członków w określone tożsamości (wartości i orientacje życiowe). Jest to swoisty zbiór identyfikacji i samookreśleń człowieka, który funkcjonuje w określonym kontekście społecznym i kulturowym. Myśląc o historycznych tradycjach analizy pojęcia tożsamość⁴ można odnieść się, z jednej strony do pojmowania tego konstruktów jako ukrytej istoty człowieka, będącej jednocześnie wspólną całości rodzajowi ludzkiemu, z drugiej strony natomiast jako wynalazku, czy budowy, konstruowanej przez wybór i decyzję, a potem konsekwentnie realizowanym projekcie. Obie tradycje są zgodne, że tożsamość nie jest dana człowiekowi od razu, lecz należy szukać jej w przeciągu całego życia, uczynić ją przedmiotem poszukiwań codziennej ludzkiej aktywności. Tożsamość z jednej strony jest bardziej procesem niż zwartą i niezmienną kategorią, do której może się człowiek odwoływać z drugiej jednak strony, dostarcza poczucia stabilności przy całej zmienności świata współczesnego⁵.

Tożsamość jest pojęciem złożonym i wielowymiarowym, składającym się z różnych parametrów. W zakresie nauk społecznych i humanistycznych jest wiele definicji i koncepcji, których analiza porównawcza może naświetlić bogatą paletę punktów odniesienia przy próbie operacjonalizacji pojęcia tożsamości.

Teorie zaliczane do podejścia psychodynamicznego podkreślają funkcjonowanie w osobowości mechanizmów, mających charakter sił dynamicznych (popędy, potrzeby), które determinują zachowanie się jednostki. Sigmund Freud⁶ zwraca uwagę na aparat psychiczny, który złożony jest

⁴ Zob. B. Pasamonik, *Tożsamość osobowa...*

⁵ Por. R. Szwed, *Tożsamość a obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.

⁶ Por. S. Freud, *Kultura jako źródło cierpień*, przeł. J. Prokopiuk, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2013.

z trzech komponentów: *Id* (dziedziczne i wrodzone wyposażenie psychiczne z popędami włącznie, działa na zasadzie impulsów i natychmiastowej gratyfikacji, zaspokojenia potrzeb), *Ego* (zespoły kompromisowych schematów reagowania jednostki, pełni funkcję przystosowawczą), *Superego* (określone wymagania, oczekiwania, przyjmujące postać wzorów zachowań obowiązujących w danym systemie społecznym, jest sferą moralną i pełni funkcję kontrolującą, to system nakazów i zakazów postępowania jednostki)⁷. Podejście psychodynamiczne pozwala na stworzenie obrazu jednostki, w jakiejś mierze określa jak funkcjonuje człowiek.

Przedstawiciele behawioryzmu opracowali natomiast inżynierię zachowania, akcentując wpływ czynników zewnętrznych na kształtowanie się osobowości człowieka. W myśl behawioralnych teorii osobowości człowiek w ciągu swego całego rozwoju osobowego i społecznego uczy się różnych form zachowań i reakcji, a uczenie to jest wzmacniane, bądź osłabiane przez system kar i nagród. Spośród wielu wzmocnień za najbardziej istotne B. Skinner uznał wzmocnienia pozytywne i negatywne. Wzmocnienie pozytywne jest utożsamiane z jakąś postacią nagrody, której następstwem jest odczuwanie przez jednostkę czegoś ważnego i przyjemnego. Wzmocnienie negatywne natomiast kojarzone jest z konsekwencją (sankcją) negatywną danego zachowania. Na tej podstawie (uczenia się i doświadczania) człowiek zmierza do samookreślenia, doświadcza procesu stawania się kimś konkretnym⁸, tworzy się pewnego rodzaju konstrukt tożsamościowy.

Nurt humanistycznych teorii osobowości podkreśla wyjątkowość każdej jednostki. Ważnym ogniwem takiego podejścia do tożsamości jest próba akcentowania przyszłości, analiza procesów rozwojowych oraz naturalna dążność do samorealizacji prezentowana przez człowieka. Można to odnaleźć w teorii C. Rogersa, który podkreślał znaczenie centralnej struktury „Ja” oraz dążenie człowieka do realizacji i skapitalizowania własnego potencjału. Na strukturę osobowości składają się, z jednej strony *organizm*

⁷ Por. A. Gałdowa (red.), *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

⁸ Zob. B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.

(reprezentowany przez system myśli, uczuć, potrzeb, wartości, planów), z drugiej strony *self* (który reprezentuje próbę odpowiedzi na pytania kim jestem i kim chcę być?)⁹. Centralnym składnikiem zdrowej osobowości G. Allport¹⁰ uczynił rodzaj kształtujących się motywacji. Osobowość w tym nurcie jest dynamicznym systemem, będącym nie tylko sumą jego cech składowych, ale także relacji zachodzących pomiędzy nimi, związanym bezpośrednio z zachowaniem oraz aktywnością jednostki.

Przedstawiciele nurtu poznawczego w psychologii osobowości¹¹ podkreślają rolę uczenia się przez obserwację, modelowanie oraz wyostrenie uważności człowieka na różnice indywidualne. Akcentują zasadę wzajemnego determinizmu jednostki i środowiska, pewnego rodzaju sprzężenie zwrotne, która ukazuje człowieka jako kogoś, kto nie tylko jest kształtowany przez wpływy środowiskowe, ale i sam na środowisko oddziałuje. Józef Koziński zwrócił uwagę na samoświadomość podmiotu, na którą składają się samoocena, sądy jednostki o samej sobie, standardach osobistych, regułach generowania wiedzy o sobie oraz reguł komunikowania wiedzy o sobie¹². Ważnym ogniwem rozpatrywanej kategorii tożsamości jest jej rozwojowe ujęcie. Proces ten bowiem trwa przez całe życie. Dzieciństwo dostarcza budulca, tworzy podstawę, dorastanie nadaje zgromadzonemu doświadczeniu osobistemu odpowiednią formę, a okres dorosłości próbuje tę formę dostosować do rozmaitych okoliczności życiowych, czego efektem – zwrotnie – będą bardziej, czy mniej wyraziste zmiany postaci pierwotnej, z jaką jednostka wkraczała w dorosłość¹³. Proces kształtowania się tożsamości dokonuje się w toku interakcji z ludźmi i grupami społecznymi, tj. rodzina, rówieśnicy, grupa zawodowa, wyznaniowa, towarzyska. Dodatkowym elementem są standardy społeczne, idee polityczne, nurty kulturowe

⁹ Zob. L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2000.

¹⁰ Por. A. Gałdowa (red.), *Klasyczne...*

¹¹ Por. m.in.: A. Bandura, J. Koziński i M. Jarymowicz.

¹² Zob. J. Koziński, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981.

¹³ A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] *Edukacja regionalna*, A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 44-47.

czy też kanony społeczne lansowane w szeroko rozumianych mass mediach. Procesy tożsamościowe służyć mają wytworzeniu pola do świadomego podejmowania decyzji przez człowieka, dokonywania wyborów w zakresie idei podejmowanych działań zgodnych z własnymi potrzebami i aspiracjami życiowymi. Angażowanie się w funkcjonowanie grup społecznych, kształtowanie światopoglądu, preferencji politycznych czy też stosunku do religii, są próbą poszukiwania przez człowieka odpowiedzi na pytanie „kim jestem?”¹⁴. Suma identyfikacji jednostki z grupami społecznymi i szeroko rozumianą kulturą konstytuują ludzką tożsamość. Złożoność rzeczywistości społecznej, szybkość dokonujących się zmian w zakresie stylów życia powodują, iż analiza procesu formowania się tożsamości człowieka staje się zagadnieniem kluczowym i priorytetowym¹⁵. Wielość wzorów i modeli, reprezentowanych m.in. w środowisku rodzinnym lub/i wśród innych osób znaczących, powoduje, że młody człowiek współcześnie zostaje poddawany permanentnym dylematom wyborów.

Istotę kontestacyjnego charakteru procesu kształtowania się tożsamości zilustrować można na bazie modelu rozwojowego E. Eriksona oraz paradygmatu statusów tożsamości Jamesa E. Marcia. Ta perspektywa teoretyczna rozpatruje fazy rozwoju tożsamości w kategoriach krytycznych konfliktów (kryzysów)¹⁶, ze szczególnym naciskiem na okres dorastania jako najistotniejszy w tym procesie. Mimo że w teorii Eriksona problem tożsamości znajduje charakterystyczne rozwiązanie we wszystkich stadiach cyklu życia, to jednak pierwszym okresem, w którym występuje konieczna dla ukonstytuowania dojrzałej tożsamości konfiguracja czynników fizjologicznych, poznawczych oraz społecznych, jest adolescencja. Zadania rozwojowe tego okresu polegają na eksperymentowaniu z rolami, eksplorowaniu możliwości, ustalaniu hierarchii wartości i struktury celów,

¹⁴ M. Rękosiewicz, A.I. Brzezińska, *Kształtowanie się tożsamości w okresie dzieciństwa i dorastania u osób z niepełnosprawnością intelektualną: rola rodziny i szkoły* „Studia Edukacyjne” 2011, nr 18, s. 23-44.

¹⁵ A. Brzezińska, K. Piotrowski, *Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)* „Polskie Forum Psychologiczne” 2010, nr 15(1), s. 66-84.

¹⁶ H.M. Griese, *Socjologiczne teorie młodzieży. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1996, s. 65.

wyrażającej przekonanie o stopniu ich ważności¹⁷. Tożsamość jest w tym okresie czymś więcej niż sumą dotychczasowych identyfikacji jednostki¹⁸. Piąte stadium rozwoju, określane w koncepcji Eriksona dychotomią: tożsamość *versus* pomieszanie ról, ma decydujący wpływ na sposób funkcjonowania młodego człowieka, ale również w znaczący sposób rzutuje na jego przyszłość.

W ujęciu symbolicznego interakcjonizmu jednostka kształtuje swoją tożsamość na bazie odniesień do grupy, w której funkcjonuje. Początkowo posiada nie do końca jasny obraz siebie, bardziej związany z jej cechami fizycznymi (cielesnością), w mniejszym stopniu natomiast z cechami mentalnymi. Z biegiem czasu zaczyna postrzegać siebie z punktu widzenia innych, by ostatecznie dojść do stadium, w którym „posiadając jaźń ma niejako w sobie te wszystkie perspektywy, z których inni mogą na nią spoglądać – zatem na forum swojego umysłu, całkowicie w obrębie wewnętrznego doświadczenia, jednostka może toczyć dyskurs – może symbolicznie komunikować się ze sobą”¹⁹. Socjalizacja przy tym, nie polega jedynie na bezkrytycznym utożsamianiu się ze wszystkim, co zostaje przekazane przez najbliższe otoczenie społeczne, ale na selektywnym wybieraniu tych treści, z którymi później jednostka będzie się utożsamiała²⁰. Kształtowanie własnej tożsamości jednostki odbywa się bowiem na bazie interakcji z innymi przedstawicielami grupy, „(...) zakłada pierwotne odczytanie obrazu nas samych w oczach innych, które stanowią podstawę uformowania się naszej samoświadomości”²¹.

¹⁷ J. Miluska, *Kulturowy kontekst procesu formowania tożsamości* „Forum Psychologiczne” 1996, t. 1, nr 1-2, s. 83-84.

¹⁸ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 341.

¹⁹ I. Krzemiński, *Symboliczny interakcjonizm i socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986, s. 60.

²⁰ M. Ziółkowski, *Znaczenie, interakcja, rozumienie : studium z symbolicznego interakcjonizmu i socjologii fenomenologicznej jako wersji socjologii humanistycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981, s. 92.

²¹ I. Krzemiński, *Symboliczny interakcjonizm i socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986, s. 70.

Problematykę istoty jednostki, w kontekście procesu rozwoju osobowości i kształtowania się tożsamości w swoich pracach porusza G. Simmel²². Osobowość, w jego ujęciu, tworzona jest na bazie licznych interakcji między całkowicie subiektywnymi jednostkami, które to interakcje podlegają nieustannemu procesowi negocjacji. Jednostka za pomocą interakcji uzyskuje statut obiektywnego elementu teoretycznego i praktycznego świata, określając przy tym własną pozycję. Dzięki wymianie roszczeń vs ograniczeń jednostka przyjmuje obiektywną formę równowagi i sprawiedliwości. Osobowość jednostki formowana jest na bazie procesów wzajemnych asocjacji, apercpcji i interakcji zachodzących pomiędzy różnymi przedstawicielami jej otoczenia społecznego²³.

Analizę próby samookreślenia się jednostki na zasadzie przeglądania się w „lustrze społecznym”, rozwinął C.H. Cooley budując pojęcie tożsamości lustrzanej, dostrzegając, że jednostki nie da się oddzielić od społeczności, w której funkcjonuje. Zauważyć należy, iż występuje tu silne sprzężenie zwrotne w zakresie tej zależności. Człowiek jest niejako uzależniony od swojego społecznego kontekstu co determinuje obraz jego funkcjonowania, a jednocześnie wpływa na modelowanie zbiorowości, wnosi swój wkład jako element całej zbiorowości²⁴. Najważniejszą rolę opiniodawczą w przekazie wartości, zdaniem Cooley'a, odgrywają grupy pierwotne (np. rodzina), stanowiąc przy tym pierwsze źródło informacji jak powinno wyglądać prawidłowe funkcjonowanie człowieka. Informacje te, w toku procesu socjalizacji, zostają przez jednostkę zinternalizowane i służą jako punkt odniesienia w wypracowaniu przez nią już własnych sądów²⁵. W procesie modelowania rodzaju dokonywanych sądów istotne znaczenie odgrywa konkretny kontekst kulturowy, który ułatwia jednostce prawidłowe postrzeganie rzeczywistości. Tożsamość jednostki zatem kształtuje się

²² Zob. G. Simmel, *Pisma socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

²³ K. Novikova, *Społeczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji* „Journal of Modern Science” 2013, t. 17, nr 2, s. 377-395.

²⁴ J. Mucha, *Cooley*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1992, s. 169-177.

²⁵ *Ibidem*, s. 43.

na drodze dostrzegania różnic pomiędzy tożsamością własną a tożsamością innych²⁶.

Sposób kreowania tożsamości jednostki w swoich teoriach analizuje również inny przedstawiciel interakcjonizmu symbolicznego George H. Mead. W swojej koncepcji ukazuje dwie odmienne drogi jej kształtowania się przez „ja podmiotowe” (*Me*) i „ja przedmiotowe” (*I*)²⁷. Ja przedmiotowe powstaje dzięki umiejętności prowadzenia dialogu ze światem zewnętrznym, polegającym na zdolności rozpoznawania postaw partnera/partnerów interakcji. Dostrzeganie przez jednostkę niewerbalnych i werbalnych reakcji partnera interakcji na przekazywane mu komunikaty, daje podstawę wytwarzania się trwałej możliwości przekazywania treści za pomocą „symboli znaczących”²⁸. Ja podmiotowe natomiast powstaje w procesie dialogu wewnętrznego, czyli internalizacji i zindywidualizowania form ekspresji uogólnionych wzorców zachowania²⁹. Ukazuje to wzajemną zależność człowieka i jego społecznego otoczenia, podkreślając przy tym, że „jednostka kształtuje się pod wpływem grupy, ale zarazem pozostaje swego rodzaju monadą, czymś wyjątkowym i jedynym”³⁰. W ten sposób G.H. Mead podkreśla zarówno indywidualność funkcjonowania człowieka, jak i możliwość twórczej modyfikacji wzorów zachowań przejętych od społeczności, w której żyje jednostka. Przejmowanie wartości od grupy jest pewnego rodzaju formą konformizmu, dostosowania się do norm grupy, by następnie dzięki jej akceptacji, móc pozwolić sobie na indywidualną ekspresję swojej tożsamości.

Socjologiczna koncepcja A. Kłoskowskiej³¹, w kontekście analizy pojęcia tożsamości, odwołuje się do procesów identyfikacji. Według autorki, w naukach społecznych termin tożsamość jest ściśle powiązany z rolą,

²⁶ Ibidem, s. 204.

²⁷ G. H. Mead, *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975, s. 240-297.

²⁸ Z. Bokszański, *Tożsamość, interakcja, grupa: tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1989, s. 63.

²⁹ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1983, s. 624-625.

³⁰ Ibidem, s. 625.

³¹ Zob. A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

funkcją, miejscem identyfikacji i przyswojeniem kultury (komponent walencji). Termin tożsamość jest więc pojęciem przewodnim w stosunku do pojęcia identyfikacji i rozumiane w dwojaki sposób. Pierwsze ujęcie, tożsamość jako „Idem” (czyli takie samo), odnosi się do liczebności, wielości postaci oraz trwania osoby w czasie. Zakładana jest więc mnogość różnych identyfikacji, wielość różnych punktów odniesienia. Drugie ujęcie, tożsamość jako „Ipse” (czyli to samo), sugeruje totalną jedność tożsamości. Człowiek jest członkiem wielu różnych wspólnot i zbiorowości (m.in. rodziny, grupy rówieśniczej i koleżeńskiej, grup zawodowych, narodu i innych) i w różny sposób, w zróżnicowanym stopniu identyfikuje się z tymi społecznościami. W toku procesu socjalizacji dokonuje się kulturalizacja, która odbywa się przez bezpośredni wpływ innych osób, grup czy instytucji społecznych (np. szkoły, rodziny) ale też za pomocą przekazów pośrednich, różnych wytworów kultury (np. film, piśmiennictwo, wytwory elektroniczne). Stanowi to pewien rodzaj oferty, z której człowiek w sposób selektywny i twórczy może korzystać w toku kształtowania własnej tożsamości. Antonina Kłoskowska wskazuje na dwie uzupełniające się części tożsamości: identyfikację i walencję. Identyfikacja ma charakter subiektywnej deklaracji, z kolei walencja stanowi przyswojenie przez jednostkę treści kulturowych związanych z grupą, której identyfikacja dotyczy³², jest odpowiedzialna za nadawanie znaczenia.

Przykładem eklektycznej koncepcji, przedstawiającej tożsamość jako wypadkową oddziaływań czynników wewnętrznych i zewnętrznych³³ jest *Koncepcja wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości* J. Nikitorowicza³⁴. Tożsamość, w świetle tej koncepcji, rozumiana jest jako proces otwarty, charakteryzujący się ustawicznym stawianiem

³² M. Sobecki, *Kultura symboliczna a tożsamość: studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2007, s. 122.

³³ K. Błeszyńska, *Tożsamość – orientacje teoretyczno-metodologiczne*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch, (red.), t. 6, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2007, s. 761.

³⁴ Zob. J. Nikitorowicz, *Wielopłaszczyznowa i ustawicznie kreująca się tożsamość w społeczeństwie wielokulturowym a edukacja międzykulturowa*, [w:] *Kultury tradycyjne a kultura globalna: konteksty edukacji międzykulturowej*, J. Nikitorowicz, M. Sobecki, D. Misiejuk (red.), t. 1, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2001.

się w przestrzeni interakcji i doświadczeń społecznych. Świat współczesny cechuje się dużą zmiennością wartości i wzorów osobowych, które w dużej mierze wpływają na rodzaj obranych celów przez młodych ludzi. Rozwój człowieka jest wielowymiarowy (biologiczny, społeczny, intelektualny, psychologiczny, kulturowy, materialny) i każdy z tych składników jest ważnym ogniwem kształtującej się tożsamości, powstającej na drodze autorefleksji. Tożsamość w perspektywie jednostkowej oznacza niepodlegającą zmianom jednakowość, zbiór właściwości dotyczących własnej cielesności, charakterystycznych cech pozwalających zidentyfikować osobę, zauważyć właściwości jej tylko przynależne, pomocne jednostce w opisie siebie. Autor podkreśla znaczenie takich pojęć jak autentyczność, autonomia i integralność, które służą jednostce do tworzenia sądów opisowych i standardów osobistych kształtujących jego samoocenę. Takie kategorie samookreśleń powstają na bazie poszukiwania swojego miejsca w określonej grupie społecznej przy jednoczesnym określonym kontekście kulturowym. Tożsamość w perspektywie grupowej jest wynikiem kontaktu z grupą, sposobem określenia siebie w kontekście przynależności do niej, budowanej na wspólnocie historycznej, wartościach religijnych czy też posługiwania się tym samym językiem³⁵. Tożsamość w perspektywie kulturowej autor traktuje jako symboliczne uniwersum jednoczesnego i nierozłącznego istnienia w kilku wymiarach. Jest względnie trwałą, ustawicznie kształtującą się autokonceptją, która wyraża się identyfikacją z określonymi wartościami kultury.

Tożsamość jest konglomeratem wzajemnie zależnych komponentów kształtujących się w określonym kontekście społecznym i kulturowym, w którym najważniejszą rolę odgrywa grupa odniesienia, osoby znaczące oraz elementy dziedzictwa kulturowego³⁶. Rozwój procesów tożsamościowych zależy od sprawnego procesu przechodzenia od tożsamości naturalnie danej przez „znaczących innych”, bezrefleksyjnie dziedziczonej, opartej na zaufaniu i nasyconej silnymi związkami emocjonalnymi, do tożsamości podmiotowej, rozpoczynającej proces budowania autonomii, gdzie świat

³⁵ J. Nikitorowicz, *Tożsamość – istota, geneza, wymiary*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), t. 6, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2007, s. 755.

³⁶ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 334-335.

dany ulega reifikacji, stając się rzeczywistością, w którym to każdy z nas sytuuje siebie, zauważa swoje miejsce, czyli rozpoczyna świadome, odpowiedzialne kreowanie siebie, budowanie własnej tożsamości jako zbioru uświadamianych autocharakterystyk (definicji siebie)³⁷. W omawianej koncepcji tożsamość jest rozumiana jako ciągły proces, w którym ma miejsce spotkanie przeszłości (tożsamość dziedziczona) z terażniejszością (tożsamość prezentowana) i antycypowaną przyszłością (tożsamość nabywana). Na płaszczyźnie przeżyć i doświadczeń jednostki w jej osobniczym cyklu życia, losach i kondycji pokoleniowej oraz konfrontacji młodego pokolenia z historią konstruowana jest tożsamość w trzech zakresach: tożsamości dziedziczonej (społeczno-kulturowej), jednostkowej (osobowej) i tożsamości ustawicznie kreowanej (kulturowej, międzykulturowej, wielokulturowej)³⁸. Koresponduje to ze słowami Charlesa Taylora: „aby mieć jakieś wyobrażenie tego, kim jesteśmy, musimy mieć wyobrażenie tego jak stawaliśmy się i dokąd zmierzamy”³⁹. Można, za Zygmuntem Baumanem, powiedzieć, że tożsamość jest zadaniem do wykonania, zadaniem przed jakim nie ma ucieczki⁴⁰.

Podobnie kompleksowe spojrzenie na kształtowanie się tożsamości jednostki reprezentuje nurt personalistyczny. Człowiekowi do tego, by w pełni mieć świadomość swojej tożsamości nie wystarcza ogląd jego aktualnej rzeczywistości somatycznej, psychicznej i społecznej, budującej „Ja” personalne i społeczne. Zmienne warunki i konteksty społeczno-kulturowe powodują imperatyw przeformułowań i rekonstrukcji. Aby móc przewidywać swój własny rozwój „Ja” aktualnemu powinno towarzyszyć „Ja” idealne, które nie jest jeszcze zrealizowane, wyrażające wartości, aspiracje oraz powołanie, nadające sens i kierunek egzystencji danego człowieka⁴¹. Ten antycypacyjny charakter kształtowania się tożsamości zakłada, że podmiot powinien zrozumieć własną rzeczywistość przez stawianie

³⁷ Ibidem, s. 334-351.

³⁸ J. Nikitorowicz, *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2000, s. 60.

³⁹ Ch. Taylor, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001, s. 94.

⁴⁰ Zob. Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1996.

⁴¹ M. Dziewiecki, *Psychologiczne interpretacje tożsamości człowieka*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IP/t/ozsamosc_czlowieka.html [dostęp: 20.11.2019].

sobie celów, wyznaczanie punktów odniesienia (na poziomie wartości i osób) oraz wyzwań i zadań do zrealizowania w toku osobniczego rozwoju. Postulowany jest zatem, aktywny stosunek jednostki ku rozwojowi, co przynieść ma w konsekwencji efekt wzbogacenia wewnętrznego, czyniąc podmiot zdolnym do wyboru dobra⁴². Antropologia personalistyczna ujmuje tzw. integralną tożsamość (dojrzałą, pozytywną) jako zdolność człowieka do osiągnięcia równowagi pomiędzy własnymi potrzebami, percepcowaną rzeczywistością a oczekiwaniami i potrzebami wynikającymi z życia tej jednostki w określonym otoczeniu społecznym. Procesy socjalizacji i wychowania oznaczają zatem, kształtowanie osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego, a równocześnie dla dobra społeczności, w której żyje i z której dorobku korzysta⁴³. W przypadku osoby dorosłej, biorąc pod uwagę jej dojrzałość i doświadczenia życiowe, można mówić o względnie stabilnej, określonej tożsamości indywidualnej. Młody człowiek natomiast, przy pomocy procesów socjalizacyjnych w połączeniu z własną autorefleksją, jest w trakcie budowania otwartej i zintegrowanej tożsamości. Nurt personalistyczny uwypukla tym samym celowość i aksjologię wychowania w kierunku stymulowania podmiotu do przejścia kierownictwa nad własnym procesem rozwoju⁴⁴. Optymalny rozwój dojrzałości emocjonalnej, indywidualne poznanie (samowiedza, samopoznanie), dojrzała osobowość, postawy prospołeczne, zdrowie i sprawność fizyczna prowadzą do pełnej integracji fizycznej, psychicznej i społecznej jednostki⁴⁵.

W dynamicznie zmieniających się realiach współczesnego świata jednostka nie jest do końca zainteresowana budowaniem stałej tożsamości, opartej na definiowaniu siebie jako osoby o określonych potrzebach, wartościach, dążeniach i posiadającej stałe miejsce w sieci więzi społecznych. Odpowiedzią na te zmiany są postmodernistyczne nurty filozoficzne, opisujące aktualną rzeczywistość społeczną. Zmiany, które się dokonują na

⁴² F. Adamski, *Personalizm i pedagogika personalistyczna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), t. 4, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2005, s. 352.

⁴³ F. Adamski, *Personalizm i pedagogika personalistyczna*, [w:] *ibidem*, s. 352.

⁴⁴ M. Nowak, *Personalistyczne wychowanie*, [w:] *ibidem*, s. 355.

⁴⁵ Zob. E. Wysocka, *Diagnostyka pedagogiczna. Nowe obszary i rozwiązania*, Wydawnictwo Impuls, Karków 2013.

poziomie ludzkiej tożsamości, zdaniem orędowników tego nurtu, ilustrują przesunięcia środka ciężkości z pytania „Kim jestem?” na pytanie „Kim bywam?”. Ponowoczesna osobowość odbierana jest jako symbol fenomenu współczesnych jednostek tzw. pustego Ja. Współczesność, zdaniem Zygmunta Baumana, to „życie pełne niepewności, przeżywane w warunkach ciągłego niepokoju. Najdotkliwsze i najuporczywsze obawy związane z takim życiem to lęk przed tym, by nie dać się zaskoczyć, by nadażyć za szybkim biegiem wydarzeń, by nie zostać z tyłu, nie przeoczyć „terminu ważności”, nie obarczyć się posiadaniem czegoś, co nie budzi już żądzy posiadania, nie przegapić momentu, w którym trzeba zmienić taktykę i nie przekroczyć granicy, zza której nie będzie już odwrotu”⁴⁶. Ludzie żyjący w ponowoczesności przymierzają się do życia w niepewności na stałe, do warunków na zawsze już niepewnych⁴⁷, natomiast dynamika i ciągłe zmiany na wielu płaszczyznach życia jednostki nie pozostają bez wpływu na proces budowania i kreowania tożsamości osobistej i społecznej.

Aktualnie tożsamość, zdaniem Zbyszko Melosika, może przybierać postać w kilku wariantach/wymiarach. Pierwszym wzorem może być postać „tożsamości globalnej, przezroczystej”, którą cechuje brak wrażliwości na różnice kulturowe. Człowieka o takim statusie tożsamościowym cechuje pragmatyzm, optymizm, otwartość co przekłada się na umiejętność przygotowania się do pracy w różnych warunkach kulturowych. Uwaga skupiona jest tylko na tym, co jest wspólne, co jest europejskie i globalne, nie dostrzegając folkloru miejsc i ludzi, wśród których funkcjonuje⁴⁸. Drugim typem tożsamości jest „tożsamość globalna każda”, którą cechuje zdolność do dostrzegania każdej różnicy, stając się przy tym częścią życia tej jednostki. Człowiek o takiej orientacji tożsamościowej, poprzez asymilację różnic, wykazuje dużą zdolność do empatii kulturowej, wykazuje się dużą elastycznością, będąc przy tym w swojej zmienności cały czas sobą⁴⁹. Trzeci wariant tzw. tożsamość upozorowana, cechuje osoby,

⁴⁶ Z. Bauman, *Płynne życie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007, s. 6.

⁴⁷ Idem, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2000, s. 44.

⁴⁸ Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja – migotanie znaczeń*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1998, s. 58.

⁴⁹ Zob. ibidem.

które prowadzą życie pozbawione stabilnych znaczeń, żyjących w świecie uporzorowanym, w którym zniszczona została wrażliwość na dostrzeganie różnicy⁵⁰. Tożsamość typu „supermarket”, cechuje ludzi, którzy mają częściowo złudne poczucie wolności. Są przekonani, że sami świadomie mogą konstruować własną tożsamość, wybierać z szeroko dostępnych źródeł kulturowych. Tożsamość, zdaniem cytowanego autora, to kwestia mody, która oferuje wciąż nowe style. Można ją dowolnie dopasowywać do siebie jak towary w supermarkecie. Taka orientacja tożsamościowa powoduje, że jednostka ma przekonanie, iż może być każdym po trochu jednocześnie i sama decyduje o tym, jaka chce być, bez konieczności uwzględniania zdania innych⁵¹. Tożsamość typu „amerykańskiego” to pewien szablon kulturowy, w którym każdy człowiek może „przymierzyć” i zacząć myśleć, działać, żyć jak Amerykanin. Ostatnią tożsamością wyróżnioną przez Z. Melosika jest tożsamość typu „brzytwa”, którą cechuje jednolita struktura pozbawiona tendencji do fragmentaryzacji tożsamości. Jednostka o tej orientacji tożsamościowej nie dopuszcza do jakiegokolwiek liberalizacji, dobrowolności, niedomówień, wielości znaczeń⁵².

W świecie współczesnym zarówno jednostki, jak i całe grupy społeczne pod pewnymi względami mają poczucie bycia mieszkańcami globalnymi, inne zaś pozostają w swojej lokalności. Jak zauważa Z. Bauman, zdobyte wykształcenie, wiedza, trwałe dobytki to wszystko w mgnieniu oka ulega przedawnieniu, aktywa zamieniają się w pasywa, a zalety okazują się słabościami⁵³. Życie w późnej nowoczesności przynosi, zdaniem A. Giddensa, dużo różnych napięć i problemów natury tożsamościowej, stawiając człowieka w permanentnych dylematach wyboru i decyzji⁵⁴. Obraz własnej tożsamości w czasach płynnej nowoczesności rozpada się na serię „migawek”, które jednostka najczęściej własnymi siłami musi wyrazić, uzasadnić ich sens. Pewną trudnością jest częsta sprzeczność pomiędzy poszczególnymi frag-

⁵⁰ Z. Melosik, *Wychowanie obywatelskie: nowoczesność, ponowoczesność*, [w:] *Wychowanie obywatelskie, Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, Z. Melosik, K. Przyszczypkowski (red.), Wydawnictwo Edytor, Toruń – Poznań 1998, s. 45-51.

⁵¹ Zob. Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość...*

⁵² Z. Melosik, *Wychowanie obywatelskie: nowoczesność...*, s. 45-51.

⁵³ Z. Bauman, *Płynne życie*, s. 5.

⁵⁴ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2010, s. 253.

mentami. Na miejscu tożsamości budowanej etap po etapie, przyszedł czas na zaczynanie wciąż na nowo, eksperymentowania z szybko montowanymi i łatwymi do rozbiórki formami, malowania nowych obrazów na wczoraj sporządzonych wizerunkach: technologia tożsamości palimpsestowej⁵⁵.

Każda generacja poszukuje własnej drogi życiowej w zależności od zmieniających się warunków społecznych, politycznych czy też kulturowych. Według U. Becka, przyspieszenie postępów różnych dziedzin techniki, powstawanie coraz to nowych form ryzyka nieustannie zmusza jednostki do reagowania na te zmiany i dostosowywania się do nich. Decyzje co do rodzaju wykształcenia i wyboru kariery zawodowej także zdają się ryzykowne, bo w warunkach tak szybko zmieniającej się gospodarki trudno przewidzieć, jakie umiejętności okażą się cenne w przyszłości⁵⁶. Społeczeństwo ponowoczesne jest stosowane w odniesieniu do cech idealnych społeczeństw kształtujących się wraz z transformacją nowoczesnych struktur organizacyjnych i przemian osobowościowych. Podstawową cechą tej formacji stanowi upowszechnianie się utraty wiary w postęp oraz rozbudowane dyskursy kryzysu i ryzyka. Nadrzędnym celem nowoczesnego społeczeństwa jest przede wszystkim konsumpcja, której podporządkowane są nawet takie sfery funkcjonowania jak polityka, moralność czy obyczaje. Społeczeństwo, w których dorasta terażniejsza młodzież jest formą dynamiczną, w której panuje utrata pewności i bezpieczeństwa. Cechą charakterystyczną jest brak autorytetów a partycypacja w tej chybotliwej rzeczywistości jest niezwykle trudna i zagmatwana⁵⁷.

Jak podkreśla B. Misztal, zjawisko wszechobecnej globalizacji zmieniło naturę tożsamości. Procesy globalne obnażyły ją i wyłuskały z kontekstu roli społecznej, oswobodziły od roli determinującego wpływu i odarły z pewności, jaka się wiązała z konstruowaniem tożsamości w warunkach społeczeństwa przemysłowego⁵⁸. Obecna rzeczywistość społeczna

⁵⁵ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło...*, s. 49.

⁵⁶ Zob. U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do nowoczesności*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2004.

⁵⁷ Zob. ibidem.

⁵⁸ B. Misztal, *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2000, s. 144.

wymusza sens odpowiedzi na pytanie o zakres i kształt ludzkiej tożsamości, szczególnie w kontekście formowania koncepcji własnego „Ja” przez współczesne młode pokolenia. Zygmunt Bauman zwrócił uwagę, że dylemat nurtujący współczesną populację nie sprowadza się do tego, jak uzyskać tożsamość zgodną z własnym wyborem i sprawić, by ludzie wokół ją zaakceptowali, lecz raczej, którą tożsamość wybrać i jak zachować czujność niezbędną do dokonania innego wyboru w sytuacji, gdyby wcześniej wybrana tożsamość została wycofana z rynku lub straciła swój zwodniczy urok⁵⁹. Jak zauważył G. Hofstede, we współczesnych kulturach indywidualistycznych (w tym europejskiej) za główny cel edukacji stawia się przygotowanie jednostki do życia w społeczeństwie złożonym z innych jednostek. Oznacza to umiejętność radzenia sobie z nowymi, nieznanymi i nieprzewidywalnymi sytuacjami⁶⁰. Ponowoczesność jest kreatorem nowych wzorów tożsamościowych. Globalizacja wymusza na ludziach bardziej otwarty, refleksyjny sposób życia w odpowiedzi na bezustanne zmiany. Jest to pewien rodzaj naturalnych dla człowieka mechanizmów przystosowawczych. Nawet drobne decyzje podejmowane na co dzień, są częścią procesu, w jakim wciąż tworzy się indywidualną tożsamość⁶¹. Stabilne poczucie „Ja”, bliskie związki i wspólnota bywają zastępowane przez różnorodność, przypadkowość i fragmentaryczność. Ważnym z tej perspektywy wydaje się problem ciągłej aktualizacji punktów odniesienia. Mało atrakcyjne obrazy dorosłości mogą, bowiem wzmocnić mechanizm ucieczki od odpowiedzialności i stymulować postawy życia dniem dzisiejszym. Silne mechanizmy modelowania wzorców tożsamościowych na zasadzie transmisji międzygeneracyjnej stają się mniej aktualne. Obecne młode pokolenie poszukuje wzorców w przestrzeni własnego pokolenia, mając przy tym silne mechanizmy samookreśleń, kształtowania własnej rzeczywistości, tworzenia własnych wzorców zachowań, często na zasadzie doświadczenia. Odwrócenie tych trendów, próba świadomej analizy przeszłości, teraźniejszości i przyszłości przez człowieka, w moim odczuciu, staje się ważnym i koniecznym wyzwaniem edukacji.

⁵⁹ Z. Bauman, *Zindywidualizowane społeczeństwo*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 180.

⁶⁰ G. Hofstede, *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, PWE, Warszawa 2000, s. 113.

⁶¹ A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 83-84.

Bibliografia

- Adamski F., *Personalizm i pedagogika personalistyczna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), t. 4, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2005.
- Bajkowski T., *U źródeł tożsamości rodzinnej. System rodzinny w percepcji młodzieży akademickiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018.
- Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, PWN, Warszawa 1996.
- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2000.
- Bauman Z., *Zindywidualizowane społeczeństwo*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Bauman Z., *Płynne życie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.
- Beck U., *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do nowoczesności*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2004.
- Błęszyńska K., *Tożsamość – orientacje teoretyczno-metodologiczne*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), t. 6, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2007.
- Bokszański Z., *Tożsamość, interakcja, grupa : tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1989.
- Brzezińska A., *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] *Edukacja regionalna*, A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Brzezińska A., Piotrowski K., *Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2010, nr 15 (1).
- Dziewiecki M., *Psychologiczne interpretacje tożsamości człowieka*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IP/tozsamosc_czlowieka.html
- Freud S., *Kultura jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2013.
- Gąłdowa A. (red.), *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, PWN, Warszawa 2010.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Griese H.M., *Socjologiczne teorie młodzieży. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1996.
- Hofstede G., *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
- Kłóskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

- Kozielecki J., *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981.
- Krzemiński I., *Symboliczny interakcjonizm i socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986.
- Mead G.H., *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975.
- Melosik Z., Szkudlarek T., *Kultura, tożsamość i edukacja – migotanie znaczeń*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1998.
- Melosik Z., *Wychowanie obywatelskie: nowoczesność, ponowoczesność*, [w:] *Wychowanie obywatelskie, Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, Z. Melosik, K. Przyszczypkowski (red.), Wydawnictwo Edytor, Toruń-Poznań 1998.
- Miluska J., *Kulturowy kontekst procesu formowania tożsamości* „Forum Psychologiczne” 1996, t. 1, nr 1-2.
- Misztal B., *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2000.
- Mucha J., *Cooley*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1992.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja Międzykulturowa*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 1995.
- Nikitorowicz J., *Młodzież pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2000.
- Nikitorowicz J., *Wielopłaszczyznowa i ustawicznie kreująca się tożsamość w społeczeństwie wielokulturowym a edukacja międzykulturowa*, [w:] *Kultury tradycyjne a kultura globalna: konteksty edukacji międzykulturowej*, J. Nikitorowicz, M. Sobeci, D. Misiejuk, (red.), t. 1, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2001.
- Nikitorowicz J., *Tożsamość – istota, geneza, wymiary*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), t. 6, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2007.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Novikova K., *Społeczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji* „Journal of Modern Science” 2013, t. 17, nr 2.
- Nowak M., *Personalistyczne wychowanie*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), t. 4, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2005.
- Pasamonik B., *Tożsamość osobowa*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 1999.
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2000.

- Rękosiewicz M., Brzezińska A.I., *Kształtowanie się tożsamości w okresie dzieciństwa i dorastania u osób z niepełnosprawnością intelektualną: rola rodziny i szkoły* „Studia Edukacyjne” 2011, nr 18.
- Simmel G., *Pisma socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Sobecki M., *Kultura symboliczna a tożsamość: studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2007.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1983.
- Szwed R., *Tożsamość a obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.
- Taylor Ch., *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, PWN, Warszawa 2001.
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Wysocka E., *Diagnostyka pedagogiczna. Nowe obszary i rozwiązania*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013.
- Ziółkowski M., *Znaczenie, interakcja, rozumienie: studium z symbolicznego interakcjonizmu i socjologii fenomenologicznej jako wersji socjologii humanistycznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1981.

Summary

In defining and assessing reality, a person needs self-awareness, a sense of belonging to some category as well as a sense of separateness and uniqueness, which in turn involves the need of an environment. The feedback mechanism between us and the environment is the leaven of a process of shaping personal, social and cultural identity. The intention of this article is to present the methods of scientific exploration and analysis of the process of identity formation. Identity can be defined as a socially negotiated project of individual awareness. However, it is not given to a human being right away; instead, it should be sought throughout an entire life, made a subject of search as part of everyday human activity. Rather unappealing images of adulthood can strengthen the mechanism of escaping from responsibility and stimulating the attitudes of living for today. Strong mechanisms of modelling identity patterns on the basis of intergenerational transmission

become less relevant. The current young generation is looking for patterns in the space of their own generation, while having strong mechanisms of self-determination, shaping their own reality, creating their own behaviour patterns, often based on experience. In the author's opinion, reversing these trends, an attempt to consciously analyse the past, present and future, becomes an important and necessary challenge of education.

Key words: identity, identification, socialisation, globalisation, self-awareness, personality